

بایسته‌های قانون‌گذاری ایرانی

دکتر محمدرضا سیاهپور

دکتر محسن مینا

تقدیم به؛

روح پاک شهدای وطن

و تقدیم به پدران، مادران و همسران عزیزمان

و همه‌ی کسانی که قلبشان برای اعتلا و آبادی این کهن دیار آریایی می‌تپد.

فهرست مطالب

درآمد ۱۵

بخش نخست: کلیات، مفاهیم، نهادها و فرآیند قانون‌گذاری

فصل اول: کلیات و مفاهیم ۲۳

مبحث اول: پیشینه قانون‌گذاری ۲۵

گفتار اول: قانون‌گذاری پیش از مشروطه ۲۶

گفتار دوم: قانون‌گذاری در دوران مشروطیت ۲۷

گفتار سوم: قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران ۳۰

مبحث دوم: ویژگی‌ها و اعتبار قانون ۳۶

گفتار اول: ویژگی‌های قانون ۳۸

۱- ویژگی‌های ذاتی قانون ۳۸

۲- ویژگی‌های عرضی قانون ۳۹

گفتار دوم: اعتبار قانون ۳۹

۱- اعتبار داخلی ۴۰

۲- اعتبار خارجی یا اقتضایی ۴۱

مبحث سوم: فلسفه و اهداف قانون‌گذاری ۴۲

گفتار اول: فلسفه قانون‌گذاری و معیارهای آن ۴۲

۱- فلسفه قانون‌گذاری ۴۳

۲- کیفیت قانون و معیارهای آن در فلسفه قانون‌گذاری ۴۴

گفتار دوم: اهداف قانون‌گذاری ۴۷

6 □ بایسته‌های قانون‌گذاری ایرانی

- مبحث چهارم: مبانی، ماهیت و مدل‌های قانون‌گذاری ۴۸
- گفتار اول: مبانی قانون‌گذاری ۴۹
- گفتار دوم: ماهیت قانون‌گذاری ۵۰
- گفتار سوم: مدل‌های قانون‌نویسی ۵۱
- ۱- قانون‌نویسی متمرکز ۵۲
- ۲- قانون‌نویسی تکررگرا ۵۳
- ۳- قانون‌نویسی اجماعی ۵۳
- مبحث پنجم: تدوین و تنقیح قانون ۵۴
- گفتار اول: تدوین ماهوی و شکلی قانون ۵۴
- ۱- تدوین ماهوی ۵۵
- ۲- تدوین شکلی ۵۶
- گفتار دوم: تنقیح قانون ۵۷
- مبحث ششم: ارزیابی آثار قانون‌گذاری ۵۹
- گفتار اول: حاکمیت قانون ۶۰
- گفتار دوم: کاهش هزینه‌های اجتماعی ۶۲
- گفتار سوم: مشارکت عمومی ۶۳
- مبحث هفتم: مفاهیم بنیادین ۶۵
- گفتار اول: قانون، قانون‌گذاری و قواعد تنظیم‌گری ۶۵
- ۱- قانون ۶۵
- ۲- قانون‌گذاری ۶۷
- ۳- سیاست‌گذاری ۶۸
- ۴- قواعد تنظیم‌گری ۶۹
- گفتار دوم: لایحه و طرح ۷۰
- گفتار سوم: رژیم پارلمانی ۷۱
- گفتار چهارم: مراجع تقنینی ۷۶
- گفتار پنجم: تناقض قوانین ۷۷
- گفتار ششم: تورم قوانین ۷۹

فهرست مطالب □ 7

گفتار هفتم: پراکندگی قوانین	۸۴
گفتار هشتم: ابهام در قوانین ایران	۸۵
۱- ابهام شکلی و ظاهری قانون	۸۵
۲- ابهام محتوایی	۸۷
فصل دوم: نهادها و فرآیند قانون‌گذاری در ایران	۸۹
مبحث اول: نهادهای قانون‌گذاری و سلسله مراتب قوانین و مقررات	۹۱
گفتار اول: خاستگاه و مرجع تأسیس نهادهای قانون‌گذاری در ایران	۹۲
گفتار دوم: مصادیق نهادهای قانون‌گذاری در ایران	۹۴
۱- مجلس شورای اسلامی	۹۶
۲- سایر	۹۹
گفتار سوم: مقررات	۱۱۱
۱- هیأت دولت	۱۱۱
۲- شوراها و عالی دولتی	۱۱۱
۳- شورای عالی استان‌ها و شوراها و شوراهای اسلامی شهر و روستا	۱۱۲
مبحث دوم: شناخت و فرآیند تصویب قوانین در مجلس شورای اسلامی	۱۱۴
گفتار اول: شناخت مجلس شورای اسلامی	۱۱۵
۱- معرفی مجلس شورای اسلامی	۱۱۵
۲- وظایف و اختیارات مجلس شورای اسلامی	۱۱۶
۳- کمیسیون‌های مجلس شورای اسلامی	۱۱۸
۴- جایگاه و نقش صحن مجلس	۱۲۰
۵- نهادهای وابسته مجلس شورای اسلامی	۱۲۲
۶- ساختار تشکیلاتی مجلس شورای اسلامی	۱۲۲
گفتار دوم: فرآیند تبدیل طرح و لایحه به قانون	۱۲۲
۱- رایحه پیشنهاد	۱۲۳
۲- تقدیم طرح و لایحه به هیأت ریسه	۱۲۵
۳- اعلام وصول طرح و لایحه	۱۲۶
۴- ثبت طرح یا لایحه، تشکیل پرونده و ارجاع به کمیسیون‌ها	۱۲۹

8 □ بایسته‌های قانون‌گذاری ایرانی

- ۵- در نوبت قرار گرفتن جهت بررسی در صحن ۱۳۳
- ۶- فرآیند ابلاغ و انتشار قوانین ۱۳۷
- گفتار سوم: فرآیند پایش قوانین ۱۳۸
- ۱- شورای نگهبان قانون اساسی ۱۳۸
- ۲- مجمع تشخیص مصلحت نظام ۱۳۹
- ۳- کمیسیون اصل نود ۱۴۰
- گفتار چهارم: محدودیت‌های قانون‌گذاری ۱۴۱
- ۱- اصل برتری قانون اساسی ۱۴۲
- ۲- محدودیت‌های ناشی از قلمرو موضوعی قانون‌گذاری ۱۴۳
- ۳- محدودیت‌های قانون‌گذاری معین شده در اصول قانون اساسی ۱۵۲
- ۴- محدودیت ناشی از قلمرو مکانی و زمانی قانون‌گذاری ۱۵۴
- ۵- محدودیت‌های ناشی از اصول قانون‌گذاری ۱۵۶
- ۶- محدودیت‌های ناشی از ساختار مجلس در وضع قانون ۱۵۶
- ۷- سایر محدودیت‌های قانون‌گذاری ۱۵۹
- گفتار پنجم: قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی در موارد استثنایی ۱۶۱

بخش دوم: اصول و شاخصه‌های قانون‌گذاری ایرانی

- فصل اول: اصول قانون‌گذاری ۱۶۵
- مبحث اول: اصول قانون‌گذاری در مرحله پیش‌قانون‌گذاری ۱۶۷
- گفتار اول: اصل مربوط به ارزیابی تأثیرات قانون به نحو پیشینی ۱۶۷
- ۱- اصل ضرورت تصویب قانون ۱۶۸
- ۲- اصل نهادینه کردن ارزیابی تأثیرات قانون ۱۶۹
- ۳- ارزیابی تأثیرات قانون بر حقوق شهروندی و تعهدات و تکالیف حکومت ۱۶۹
- گفتار دوم: اصل مربوط به نگارش پیش‌نویس قانون ۱۷۰
- ۱- اصول نگارش متن قانون ۱۷۱
- ۲- مطابقت موضوع با عنوان قانون ۱۷۳

فهرست مطالب □ 9

- ۳- اصول مربوط به ساختار قانون ۱۷۴
- مبحث دوم: اصول مربوط به مرحله قانون‌گذاری ۱۷۴
- گفتار اول: اصول شکلی ۱۷۵
- ۱- خلاصه نویسی ۱۷۵
- ۲- رعایت ادبیات تخصصی ۱۷۶
- ۳- نشانه گذاری نگارشی ۱۷۶
- ۴- جامعیت عنوان ۱۷۷
- ۵- تدقیق در عنوان‌بندی ۱۷۷
- ۶- وحدت موضوع ماده واحده ۱۷۸
- ۷- شفافیت و وضوح ۱۷۸
- ۸- پرهیز از ادبیات مبهم ۱۸۱
- ۹- منع تخصیص اکثر ۱۸۲
- ۱۰- منع تقنین به تمثیل ۱۸۲
- ۱۱- منع ورود قانون‌گذار به حوزه مقررات‌گذاری ۱۸۳
- ۱۲- رعایت اصول نگارشی - حقوقی ۱۸۳
- گفتار دوم: اصول ماهوی ۱۸۵
- الف: اصول ماهوی ناظر به تضمین حقوق شهروندان ۱۸۶
- ۱- احترام به قانون اساسی ۱۸۶
- ۲- عدالت ۱۸۸
- ۳- آزادی ۱۹۰
- ۴- نمایندگی ۱۹۱
- ۵- احترام به عدم توافق و اصل مخالف وفادار ۱۹۲
- ۶- برابری سیاسی و قاعده رأی اکثریت ۱۹۲
- ۷- مقبولیت قانون نزد شهروندان ۱۹۳
- ۸- حفظ و تأمین منفعت عمومی ۱۹۴
- ۹- تأمین حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی ۱۹۶
- ۱۰- مشارکت طلبی در فرآیند تقنین ۱۹۷

- ۱۱- تقنین حداقلی در حریم خصوصی ۱۹۸
- ۱۲- مساوات اقشار ۱۹۸
- ۱۳- برابری دولت و سایر اشخاص ۱۹۹
- ۱۴- احترام به حق مکتسب ۱۹۹
- ۱۵- احترام به حاکمیت اراده ۲۰۰
- ۱۶- احترام به حقوق شهروندی ۲۰۰
- ۱۷- مطابقت با حقوق بنیادین بشر ۲۰۱
- ۱۸- انطباق با اصول قانون اساسی ۲۰۲
- ب: اصول ماهوی ناظر به کارآمدی قوانین ۲۰۲
- ۱- تناسب ۲۰۲
- ۲- قانون‌گذاری صریح ۲۰۴
- ۳- سازگاری قانون جدید با مجموعه قوانین ۲۰۶
- ۴- ثبات قوانین ۲۰۶
- ۵- توجه به مقتضیات زمان و مکان ۲۰۸
- ۶- حضور مؤثر و کارآمد برخی نمایندگان در فرایند تقنین ۲۰۹
- ۷- توجیه قانون به لحاظ هزینه فایده اقتصادی - اجتماعی ۲۰۹
- ۸- القای نیک بودن قانون ۲۱۰
- ۹- نیاز محوری ۲۱۰
- ۱۰- اثر آتیه وار ۲۱۱
- ۱۱- ترجیح اهم بر مهم ۲۱۲
- ۱۲- کارایی و اثربخشی ۲۱۲
- ۱۳- انطباق قوانین با سیاست‌های کلی نظام ۲۱۳
- ۱۴- قابلیت اجرا در عمل ۲۱۴
- پ: اصول ماهوی ناظر به نظم حقوقی ۲۱۷
- ۱- علنی بودن قانون‌گذاری ۲۱۷
- ۲- عدم تفویض اختیار قانون‌گذاری به مرجع دیگر ۲۱۹
- ۳- تشریفات تقنینی ۲۲۱

فهرست مطالب □ 11

۴- تصویب توسط مرجع صلاحیتدار	۲۲۲
۵- جامعیت قوانین	۲۲۳
۶- رعایت موازین اسلامی	۲۲۴
۷- رعایت الزامات نظم عمومی در تنظیم قانون	۲۲۵
۸- ابتدا بر نظام آماري قابل اعتماد و اتکا و دسترسى مناسب به منابع آماری موجود	۲۲۶
۹- منع حمایت قانون از امر غیر قانونی	۲۲۷
۱۰- مطابقت با اصول کلی حقوقی	۲۲۸
۱۱- انطباق قانون با اسناد و معاهدات بین‌المللی	۲۲۸
۱۲- برخورداری قانون از ضمانت اجرای مناسب	۲۳۲
ت: اصول ماهوی ناظر به کیفیت قوانین	۲۳۴
۱- نیازسنجی و کیفیت قانون	۲۳۴
۲- قطعیت قانون	۲۳۵
۳- الزام‌آوری	۲۳۶
۴- عمومیت قانون	۲۳۹
۵- محتاط بودن در هنگام تقنین	۲۴۱
۶- مذاکره همراه با پاسخ	۲۴۲
۷- استفاده از ظرفیت‌های علمی در نگارش متون قانونی	۲۴۳
۸- رعایت کامل بایسته‌های قانون‌نویسی	۲۴۴
۹- عدم تجاوز از اختیارات در قانون‌گذاری	۲۴۶
۱۰- استفاده از تجارب علمی و اجرایی قانون‌گذاری داخلی و خارجی در تدوین قوانین	۲۴۷
۱۱- اصل ارزیابی هزینه - فایده در تصویب قانون	۲۴۷
۱۲- تغییرات متن در مراحل تصویب با توجه به کلیت و چارچوب متن	۲۴۷
۱۳- به روز بودن	۲۴۸
۱۴- واقع‌گرایی	۲۴۸

- ۱۵- عقلانیت‌گرایی ۲۴۹
- ۱۶- ضابطه‌گرایی ۲۵۰
- ۱۷- ممنوعیت خودسری و استبداد ۲۵۰
- ۱۸- انسجام درونی قوانین ۲۵۱
- ۱۹- تلاش برای وحدت حقوق خصوصی ۲۵۲
- ۲۰- پیش‌بینی آثار و نتایج قوانین ۲۵۳
- مبحث سوم: اصول مربوط به مرحله پسا قانون‌گذاری ۲۵۳
- گفتار اول: اثرگذاری قانون ۲۵۴
- گفتار دوم: ارزیابی نتیجه بخشی ۲۵۵
- گفتار سوم: ارزیابی کارآمدی قانون ۲۵۵
- فصل دوم: شاخصه‌های قانون‌گذاری ۲۵۸**
- مبحث اول: معیارهای انتخاب موضوعات قانونی ۲۵۹
- گفتار اول: حقوق سیاسی ملت ۲۵۹
- گفتار دوم: حقوق اساسی ملت ۲۶۱
- گفتار سوم: حمایت از حقوق اشخاص در ساختار قضایی و دادرسی کیفری ۲۶۳
- گفتار چهارم: حقوق مدنی ۲۶۳
- گفتار پنجم: رشد و توسعه اقتصادی، اشتغال و رفاه ۲۶۴
- گفتار ششم: معیارهای سلبی ۲۶۴
- مبحث دوم: فهرست موضوعات قانونی منتخب ۲۶۵
- گفتار اول: شاخصه‌های اختصاصی قانون انتخابات مجلس ۲۶۵
- گفتار دوم: شاخصه‌های اختصاصی قانون شوراها ۲۶۷
- گفتار سوم: شاخصه‌های اختصاصی قوانین جرم و مجازات ۲۶۹
- گفتار چهارم: شاخصه‌های اختصاصی قوانین دادرسی کیفری ۲۷۳
- گفتار پنجم: شاخصه‌های اختصاصی حقوق خانواده ۲۷۵
- گفتار ششم: شاخصه‌های اختصاصی آیین‌نامه داخلی مجلس ۲۷۶
- گفتار هفتم: شاخصه‌های اختصاصی قوانین ناظر به اشتغال، رشد اقتصادی و مهار تورم ۲۷۹

فهرست مطالب □ 13

مبحث سوم: شاخص‌های نشان دهنده کیفیت عملکرد نظارتی مجلس	۲۸۰
گفتار اول: کیفیت سوابق نمایندگان مجلس	۲۸۳
گفتار دوم: تکثر سیاسی مجلس	۲۸۳
مبحث چهارم: روش‌های ارتقاء کیفیت قوانین	۲۸۳
گفتار اول: راهنمایی و مشورت در زمان تهیه پیش‌نویس قوانین	۲۸۴
گفتار دوم: استفاده از متخصصان و کارشناسان زبان	۲۸۵
گفتار سوم: استفاده از قوانین آزمایشی	۲۸۶
گفتار چهارم: پیش‌بینی و تصویب قانون یا راهنمای مربوط به کیفیت قوانین	۲۸۸
برآمد	۲۸۹
پیوست‌ها	۲۹۱
فهرست منابع	۳۷۹
منابع فارسی	۳۷۹
الف - کتب	۳۷۹
ب - مقالات	۳۸۶
ج - رساله دکتری	۳۹۸
منابع لاتین	۳۹۸